

§ 14. Особливості суспільного життя «на окраїнах» світових політичних полюсів

1. «Японське економічне диво»

З Другої світової війни Японія вийшла зі зруйнованою промисловістю і занепалим сільським господарством. Виробіток промисловості становив заледве третину довоєнного. Додаткові труднощі створювали 3 млн японських репатріантів з колишніх заморських територій імперії. Відновити економіку й подолати соціальні труднощі Японія змогла завдяки американській допомозі: фінансовій та управлінській. Під наглядом американської адміністрації було проведено земельну реформу і розроблено конституцію (1946 р.; згідно з якою країна відмовлялася від утримання власних збройних сил і ведення війни як інструмента зовнішньої політики). Згодом американці відмовилися від стягнення репарацій, що дало змогу залучити в японську економіку інвестиції та розвинути приватне підприємництво. Японські підприємства отримали вигідні американські замовлення (здебільшого на обслуговування збройних сил США). Значення Японії в зовнішній політиці США зростало в міру того, як загострювалися відносини з Китаєм і Кореєю. У 1951 р. завдяки зусиллям американської дипломатії країни антигітлерівської коаліції (але не СРСР) підписали з Японією мирну угоду. Країна отримала можливість для сталого розвитку.

Nota bene! У 1970-ті роки японська автомобільна промисловість, представлена компаніями *Toyota, Nissan, Mitsubishi*, стрімко вийшла на світові ринки, насамперед північноамериканський. Розвитку автомобілебудування в Японії сприяло зростання купівельної спроможності населення. А компанії, завдяки державному протекціонізму, мали можливість створювати або купувати найкраще обладнання, що визначило високу якість автомобілів. Крім дизайну і технічної досконалості за відносно низьку ціну, пріоритетами японського автомобілебудування в 1970-х роках стали безпека, комфорт, економічність, екологічність. У дизайні японських автомобілів переважав так званий *coke bottle styling*, який наслідував стиль американської пляшки з-під кока-коли. Для мешканців СРСР японські автомобілі не були доступними. Єдиним у той час предметом розкоші з японської техніки, символом достатку в Радянському Союзі були магнітоли. Вони коштували від 800 до 3 тис. рублів при середній зарплаті у країні 120–150 рублів.

Японський автомобіль «Toyota Celica»,
1970–1977 рр.

Японська магнітола «Sharp»,
1980-ті роки

Стрімке економічне зростання Японії, «японське економічне диво», розпочалося в середині 1960-х років, з приходом до влади кабінету Ейсаку Сато. Найуспішніше розвивалися металургійні галузі промисловості завдяки інвестиціям і найновішим технологіям. Японія першою серед

розвинених країн вдалася до регулярних закупівель і швидкого впровадження у виробництво технічних винаходів. Першою у світі вона налагодила масове серійне виготовлення побутових відеомагнітофонів і відеокамер, промислових роботів, кремнієвих мікросхем. Країна почала заробляти експортом ліцензій і патентів. Завдяки технологічним інноваціям, а також перевагам місцевого ринку праці (системі пожиттєвого й спадкового найму, винятковій вірності працівників своїм фірмам, відносно недорогій робочій силі) зростання японського виробництва в 1960-х роках було найбільшим у світі. До початку 1980-х років японська економіка зміцнилася настільки, що країна змогла розпочати «економічні війни» – пряму боротьбу за ринки збуту в США. Час до часу стрімке економічне піднесення ростило реваншистські (пов'язані з поразкою у війні) настрої, які уряд доводилося вгамовувати.

Поясніть причини і схарактеризуйте «японське економічне диво» 1950–1970-х років.

2. Будівництво комунізму в Китаї: ідеологія, методи, результати

На час закінчення Другої світової війни на території Китаю існували два уряди: підтримуваний США гоміньданівський уряд Чан Кайші та комуністичний уряд, якому таємно допомагав Радянський Союз. На півночі країни, у зайнятій радянськими військами Маньчжурії, розпочалося формування збройних сил Комуністичної партії Китаю (КПК). Спроба Чан Кайші розв'язати проблему двовладдя у країні силовими методами призвела до зтяжної громадянської війни з втручанням зовнішніх сил. Гігантські військові витрати доруйнували економічну систему країни й зумовили поразку гоміньданівського уряду. У Пекіні в 1949 р. проголошено створення Китайської Народної Республіки (КНР), яку очолив Мао Цзедун. Залишки армії Чан Кайші й кілька мільйонів цивільних осіб, які не бажали залишитися в контрольованому комуністами континентальному Китаї, перебралися на Тайвань.

Personalia

Мао Цзедун (1893–1976) – китайський політичний лідер і теоретик маоїзму, засновник Комуністичної партії Китаю (1921 р.), організатор визвольної війни, що завершилася встановленням Китайської Народної Республіки (1949 р.) і комуністичного правління. Намагався адаптувати комунізм до китайських умов, насамперед беручи до уваги аграрний характер країни і використовуючи традиційну культуру китайців. У 1959 р. його ліворадикальні погляди призвели до розриву відносин КНР з СРСР. Украв негативно ставився до відносно ліберальної політики М. Хрущова й особливо до твердження про можливість мирного співіснування двох систем – соціалістичної та капіталістичної. Догматичне утопічне політичне вчення Мао Цзедуну (а по суті, набір його політичних гасел) називають *маоїзмом*.

У першій половині 1950-х років китайські комуністи прискорено будували соціалізм, використовуючи для того переважно військово-адміністративні методи. Країну накрила хвиля репресій проти незадоволених

режимом (тільки за офіційною статистикою, до 1951 р. було знищено близько 2 млн осіб), за критику комуністичного режиму загрожувала смертна кара, відбувалися показові суди й публічні страти на площах міст. У промисловості проведено націоналізацію приватних підприємств, а в сільському господарстві – примусову колективізацію, запроваджено державну монополію на закупки зерна, олійних культур, бавовни. Щоправда, частиною модернізаційних перетворень була реформа освіти, запровадження рівноправності чоловіків і жінок. Величезну фінансову й матеріальну допомогу КНР отримувала від Радянського Союзу. Це були позики, а також будівництво промислових підприємств на території Китаю, запрошення на навчання китайських студентів.

У 1958–1962 рр. КПК спробувала реалізувати план прискореної індустріалізації країни, що увійшов до історії як «великий стрибок». Таким чином планували створити підвалини комуністичного суспільства, а комунізм у цілому збудувати до середини 1970-х років. Утілення «великого стрибка» розпочалося зі створення по всій країні у промисловості мережі з тисяч примітивних доменних печей для виплавки чавуну «місцевим способом», а в сільському господарстві – «народних комун», тобто великих воєнізованих колективних господарств з гранично усуспільненим життям їхніх членів. Усе майно селян, які потрапляли до комун, усуспільнювали, члени комуни проживали в приміщеннях-казармах і спільно харчувалися. Контроль над суспільством утримували й агресивною зовнішньою політикою, як-от придушенням антикитайського повстання в Тибеті та вторгненням до Індії. У 1960 р. стався розрив у радянсько-китайських відносинах. Незадоволений десталінізацією та відмовою Хрущова передати ядерні технології, Мао Цзедун заявив, що його країна здатна побудувати комунізм власними силами. Усе ж, коли Китай опинився на грані економічної катастрофи, він був змушений відмовитися від політики «великого стрибка».

«Культурна революція» (*«Велика пролетарська культурна революція»*) – ініційована Мао Цзедун у 1966–1976 рр. масова суспільно-політична кампанія в КНР, спрямована на відновлення його провідних позицій у КПК, послаблених провалом «великого стрибка», а також утвердження маоїзму як державної ідеології та усунення бюрократизму. Була спрямована проти вищих представників середнього класу – державних службовців, артистів і вчених, яких було знищено, ув'язнено, припущено або вигнано з країни. Призвела до втрати частини китайської національної культурної та історичної спадщини, економічного та управлінського хаосу, зубожіння та різкого спаду рівня добробуту й загальної культури населення. Кількість жертв досі точно не встановлена (становить десятки мільйонів осіб).

Після невдачі швидкого будівництва індустріального суспільства комуністичним лідерам Китаю довго не вдавалося погасити настроїв незадоволення некваліфікованим партійним керівництвом. Розпочалася внутрішньопартійна дискусія, яка переросла в «культурну революцію» (1966–1976 рр.). Реалізуючи утопічну ідею рівного суспільства, Мао Цзедун спрямував соціальну активність молоді на ліквідацію чотирьох пережитків минулого, що нібито гальмували розвиток Китаю: культури, звичаїв, поглядів і звичок. Першими за практичне втілення постулатів «культурної революції» взялися загони *хунвейбінів* (червоних охоронців), сформовані із школярів і студентів. Хунвейбіни розпочали з побиття та приниження судів над викладачами, які, як вони вважали, недостатньо висвітлювали значення особи Мао Цзедуну в історії. Згодом молодь почала

нищити бібліотеки, музеї та інші культурні заклади, де зберігалися «ідеологічно шкідливі» предмети старовини. Пізніше «культурну революцію» було перенесено на підприємства, в органи державної влади, партійні організації й у військо. Кількість убитих сягнула мільйона. Країна занурювалася в хаос. «Культурна революція» тривала до смерті Мао Цзедуна.

Лібералізація комуністичного режиму в Китаї була пов'язана з правлінням Ден Сяопіна. Він належав до групи старих комуністів, яка протиставила себе молодим висуванцям «культурної революції» й, урешті-решт, витіснила їх з ключових позицій. Рік 1978-й став поворотним: Китай почав реалізовувати «курс чотирьох модернізацій», спрямований на створення «соціалізму з китайською специфікою». Запропоновані Ден Сяопіном напрямки модернізації мали реорганізувати сільське господарство, промисловість, науку та сферу національної оборони. У зовнішній політиці розпочалося зближення зі США. У 1979 р. між країнами було встановлено повномасштабні дипломатичні відносини. У 1980 р. Китай приєднався до бойкоту Московської олімпіади. Використання елементів капіталістичного господарювання (відома фраза Ден Сяопіна: «Немає значення, якого кольору кішка, головне, аби вона ловила мишей») принесло результати. У 1978–1988 рр. КНР вдалося подвоїти валовий національний продукт. У країну прийшли інвестиції, зростав добробут людей. Водночас формувалася опозиційний демократичний рух, який вимагав політичних змін.

Схарактеризуйте процес будівництва комунізму в Китаї. Порівняйте його з комуністичними перетвореннями в СРСР.

3. «Самоврядний соціалізм» у Югославії

Повоєнне утвердження комуністичного режиму в Югославії відбувалося складно. Закріпившись через вибори в органах законодавчої та виконавчої влади, Комуністична партія Югославії (КПЮ) на чолі з Йосипом Броз Тіто приступила до зміцнення своїх позицій в економіці. Вона спиралася на радянський досвід побудови соціалізму: націоналізацію приватної власності, створення державного сектору економіки, запровадження планового господарства, масову колективізацію селянських господарств.

Personalia

Йосип Броз Тіто (1892–1980) – державний і політичний діяч Югославії, президент (1953–1980), один із засновників Руху неприємності. Народився в Хорватії в бідній селянській родині. Під час Першої світової війни як австрійський вояк потрапив у російський полон, дивом вижив, коли захворів на тиф і запалення легень. У таборі для військовополонених зблизився з більшовиками, згодом став переконаним комуністом. Водночас критично ставився до сталінського режиму, і як активний діяч КПЮ та Комінтерну заледве уник арешту й репресій. В історію Другої світової війни увійшов як командувач югославським партизанським визвольним рухом, що розвинувся під егідою комуністів. Боровся не тільки з німецьким нацизмом, а й національними збройними формуваннями, що співпрацювали з німцями: сербськими четниками і хорватськими усташами. Варіант комунізму, упроваджуваний Тіто в Югославії, дістав назву *тітоїзму*, що характеризувався скасуванням централізованого планування й створенням певної форми ринкової економіки, базованої на робітничому самоврядуванні у промисловості й приватному підприємстві в сільському господарстві, пере-

творенням країни на справжню федерацію, відмовою від «провідної ролі» компартії. Намагався подолати міжетнічні антагонізми, особливо між сербами і хорватами.

За радянським зразком створювалася й югославська федерація, суб'єктами якої були Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія, Хорватія, Словенія, Чорногорія. Етнічного принципу при визначенні внутрішніх кордонів між республіками не було дотримано. У зовнішній і внутрішній політиці повоєнна Югославія наслідувала курс, визначений СРСР. Однак порозуміння тривало недовго: Сталін був незадоволений самостійними діями КПЮ, адже амбітний Тіто прагнув більшої незалежності від Кремля. Наприкінці 1940-х років дійшло до розриву, югославсько-радянська ворожнеча сягнула кульмінації. Сторони обмінялися звинуваченнями і визнали недійсним договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу. Надалі зовнішньополітичний курс Югославії ґрунтувався на концепції «рівновіддаленості» від США і СРСР, а Тіто став одним з ініціаторів Руху неприєднання.

Розрив із СРСР і «соціалістичним табором» спонукав керівництво Югославії до пошуку власної моделі розвитку. Відкидання сталінізму й радянського досвіду було покладено в основу концепції «самоврядного соціалізму» з ключовою ідеєю «відмирання держави»: державні інститути мали трансформуватися в систему прямої демократії й самоврядування. В економічній сфері концепція передбачала відмову від директивного планування, перехід до ринкових відносин. Реформи 1950-х років насамперед позначилися на сільському господарстві, де скасовано обов'язкові поставки продукції. Селяни могли виходити з кооперативів і створювати фермерські господарства, дозволено продаж і оренду землі, використання найманих робітників. У промисловості зросла господарська самостійність підприємств. Ці зміни дали простір для ініціативи у виробничій сфері й сприяли у 1960-х роках прискоренню темпів економічного розвитку країни (до 14 % щорічно). Для конкурентноздатності югославської промислової продукції на світових ринках було відмінено монополію на зовнішню торгівлю, а пільги отримували підприємства, які модернізували технологічний процес. Після відрахувань до держбюджету підприємства могли залишати собі до двох третин прибутку. На початку 1970-х років Югославія досягла рівня середньорозвинених європейських держав.

Децентралізація економіки зумовлювала й деякі зміни політичної системи: частину владних функцій центру передано республікам, упроваджувалося самоврядування. У 1952 р. КПЮ було перейменовано на Союз комуністів Югославії. У 1963 р. прийнято нову конституцію, яка перейменувала державу з Федеративної Народної Республіки Югославії (ФНРЮ) на Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію (СФРЮ). Основний закон розширював повноваження суб'єктів федерації. Запровадження «самоврядного соціалізму» породжувало й проблеми. Керівництво розвинених республік (Хорватія, Словенія), де рівень життя був високим, почало домагатися розширення владних повноважень і перегляду системи формування бюджетів. Своєю чергою бідніші суб'єкти федерації вимагали бюджетних дотацій. Дискусії з питань самоврядування дедалі частіше забарвлювалися в націоналістичні кольори, міжетнічна напруга зростала. Найнебезпечніше вогнище міжетнічного протистояння формувалося в сербському автономному краю Косово, більшість населення якого складали албанці. Там перші масові антиурядові акції відбулися в 1968 р. Після смерті Й. Тіто (1980 р.) криза югославської федерації почала швидко розвиватися.

Схарактеризуйте концепцію «самоврядного соціалізму» в Югославії. Чим відрізнялися югославський та радянський варіанти соціалістичного будівництва?

4. Латинська Америка: між «правим» і «лівим» авторитаризмом

Повоєнна історія *Аргентини* великою мірою пов'язана з ім'ям генерала Хуана Домінго Перона і створеної ним політичної партії. На кінець війни у збройних силах і серед великої кількості населення вже склався образ Перона – як справедливого політика, покровителя бідних і провідника незалежної зовнішньої політики. У підсумку він обіймав посаду президента Аргентини двічі – у 1946–1955 і 1973–1974 рр. Між цими президентськими періодами перебував у еміграції (у країнах Латинської Америки, а згодом в Іспанії). Загалом у повоєнній Аргентині траплялися часті зміни влади, здебільшого за президентську посаду суперничали сили, які намагалися залучити на свій бік військових. Тому-то відбулося кілька військових заколотів. Були роки, коли в економіці й політиці Аргентини панував справжній хаос. Хто б не приходив до влади, той намагався запровадити суворий урядовий контроль над засобами масової інформації, усіма угрупованнями й організаціями. Від переворотів, утім, це аж ніяк не рятувало. На шлях сталого демократичного розвитку Аргентина стала тільки в 1980-х роках, після поразки у війні з Великою Британією за Фолклендські (Мальвінські) острови.

Nota bene!

Велику роль у внутрішньополітичному житті повоєнної Аргентини відігравали дружини Перона. Перша – Марія Ева Дуарте де Перон (1919–1952; більш відома під іменем Евіта), акторка, феміністка, яка допомагала чоловікові проводити популістську соціальну політику й користувалася значною підтримкою серед робітників. За її наполяганням жінки отримали право голосу, а до конституції було включено положення про рівноправність чоловіків і жінок, права людей похилого віку. Евіта фактично керувала міністерствами охорони здоров'я і зайнятості. Друга дружина – Марія Естела Мартінес де Перон (нар. 1931 р.; Ісабель), танцівниця, яку спочатку було обрано на посаду віце-президента, а після смерті чоловіка вона обіймала посаду президента (у 1974–1976 рр.). Ісабель була першою у світі жінкою, яка обійняла посаду президента держави (хоча й не через вибори).

Марія Ева Дуарте де Перон (Евіта)

Марія Естела Мартінес де Перон (Ісабель)

Перонізм був поєднанням націоналістичної та антиімперіалістичної риторики, вождизму, опирався на робітничий рух. Правління Перона було спрямоване на врахування інтересів усіх верств населення – як національного капіталу, так і робітників. Економічна стратегія пероністів передбачала прискорену індустріалізацію з акцентом на розвиток імпортозамінного виробництва, обмеження діяльності іноземного капіталу. Однак великий національний капітал, який спершу схвалював заходи уряду щодо витіснення іноземних компаній, поступово почав виявляти

незадоволення опікою держави та підтримкою нею робітничого руху, розгалуженою соціальною політикою. У зовнішній політиці Перон намагався розширити політичні впливи Аргентини в регіоні та протистояти надмірному впливу США і Великої Британії, яких звинувачував у політичному й економічному експансіонізмі. Загалом ці підходи були характерні для всіх аргентинських урядів, однак пероністи намагалися реалізовувати їх цілісно й послідовно, а тому їхнє правління давало сплески економічного піднесення.

Повоєнна **Бразилія** також мала харизматичного президента – Жетиліо Дорнелія Варгаса (1930–1954). Йому вдалося приборкати фашистський рух і провести країну через Другу світову війну на боці антигітлерівської коаліції. Після війни уряд Варгаса заявив про підтримку ідеї планового розвитку економіки з опорою на державний сектор, установлення національного суверенітету над природними багатствами, обмеження діяльності іноземних монополій. Проголошений президентом принцип «соціально єдиного суспільства» передбачав соціальне партнерство між найманими робітниками і капіталом та заперечував існування у Бразилії класових суперечностей. У сфері зовнішньої політики Бразилія перетворилася на одного з ключових партнерів США в регіоні. Варгасу, однак, не вдалося подолати опору іноземних компаній і військовиків. У відповідь на вимоги відставки в 1954 р. Варгас покінчив життя самогубством, звинувативши в передсмертній записці міжнародні й національні олігархічні сили в непатріотизмі та змові.

Зростання політичної й економічної активності в Бразилії, хоча й не позбавлене популізму, припало на середину 1950-х років. Президент Жуселіну Кубічек (1956–1961) визначив програму швидкого економічного зростання і розпочав активні реформи в економіці, освіті й інфраструктурі. Зменшено податки на іноземний капітал, високими темпами розвивалися наукомісткі галузі промисловості: електроенергетика, машинобудування, автомобілебудування. Для досягнення соціального спокою уряд заморозив ціни, розширив програму пенсійного забезпечення, підвищив мінімальний рівень зарплати. Одним з найважливіших завдань було проголошено будівництво нової столиці – міста Бразилія, яке мало стати символом змін і дати поштовх для розвитку відсталих внутрішніх територій країни. Столицю перенесено з Ріо-де-Жанейро до Бразилія в 1961 р.

Новий етап перетворень у Бразилії припав на правління президента Жуана Гуларта (1961–1964). Спираючись на ліві сили, профспілки й радикальну інтелігенцію, уряд розпочав аграрну реформу, обмежив вивіз капіталу за кордон і націоналізував комунікаційні компанії, переглянув концесії на розробку й видобуток природних ресурсів, зокрема встановив державну монополію на імпорт і переробку нафти. За президентства Гуларта відновлено дипломатичні відносини із СРСР, розірвані в 1947 р. Великий бізнес і фінансисти, католицька церква, корпорації США, військовики звинувачували президента в симпатіях до комуністів, хоча комуністичну партію було заборонено. Інфляція та економічна стагнація давали поживу для радикалізації лівих і правих сил. У 1964 р. у країні відбувся воєнний переворот. Було встановлено військово-диктаторський режим, що проіснував до 1985 р. У цей період на чолі держави змінилося кілька президентів із числа високопоставлених військових.

Гаслом економічної політики уряду військових стало «Розвиток за будь-яку ціну!». Саме в період військової диктатури відбулося промислове піднесення, що змусило світ говорити про «бразильське економічне диво».

Під керівництвом місцевих технократів і фінансистів розроблено «Програму економічного оздоровлення країни після анархії та хаосу», основні заходи якої полягали в залученні в економіку коштів іноземних монополій. Уряд створив умови для її виконання: заборонив організовані виступи робітників і фактично забезпечив контрольованість суспільного життя – Національний конгрес не мав права втручатися в економіку і фінанси, штучно стримувалося зростання зарплати, що зумовило низьку вартість бразильських товарів. Приділяли увагу подоланню нерівномірного розвитку регіонів країни, модернізації підприємств, розвитку фермерства. Упродовж 1964–1974 рр. середній щорічний приріст валового внутріш-

Сальвадор Альєнде

Августо Піночет з дружиною Люсією

нього продукту складав 10 %. Водночас зростали соціальні контрасти, а збільшення кількості інтелігенції створювало ґрунт для наростання опозиційних до режиму настроїв.

Розвиток *Чилі* до кінця 1960-х років не мав якогось визначеного напрямку. Антикомунізм, економічні негаразди, потужний страйковий рух, стрімка політизація суспільства, засилля американських компаній, зіткнення крайніх політичних сил – це були характерні риси чилійського життя. Інколи чилійський уряд намагався реалізувати цілком протилежні бажання – залучити іноземні інвестиції й позбавитися впливу монополій. У другій половині 1960-х років він розпочав «чилізацію» міді – викуп у монополій США міднорудних підприємств, проте технічне співробітництво й адміністративний контроль з боку американських компаній зберігалися. У результаті аграрної реформи було суттєво послаблено позиції латифундистів. Водночас значні суми, потрібні для викупу міднорудних компаній, зменшували можливості уряду щодо забезпечення соціальної сфери. Така політика призвела до ще більшої радикалізації знизу й незадоволення консервативних елементів. У країні не вщухали страйки.

На президентських виборах 1970 р. переміг кандидат від блоку лівих сил «Народна єдність» соціаліст Сальвадор Альєнде. Його уряд розпочав радикальні соціалістичні перетворення: установлення державного контролю над економікою, іноземними банками й природними ресурсами; націоналізацію монополістичних підприємств; підвищення зарплат і контроль над цінами; прискорено делатифундизацію. У 1971 р. уряд Альєнде ухвалив закон про націоналізацію мідної та інших видобувних галузей. Кількість незадоволених його політикою швидко зростала, особливо на тлі відчутної дезорганізації економіки, зокрема величезної інфляції та нестачі в магазинах продуктів харчування. Збройні сили також опинилися на боці противників режиму Альєнде, хоча той намагався залучити військових на свій бік. У країні назрівав переворот. У результаті заколоту 1973 р., секретним паролем до початку якого стала фраза «У Сантьяго йде дощ», у Чилі було встановлено військово-диктаторський режим Августо Піночета. Альєнде загинув.

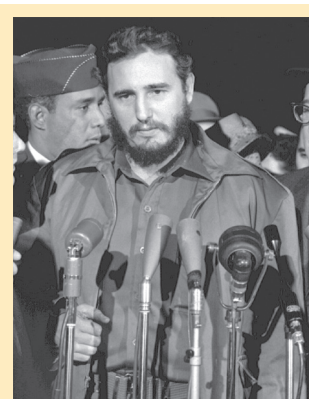
Програма нової влади апелювала до принципів корпоративістської держави та моральних засад християнства (мовляв, як ідеологічної протитяги комунізму). Було зупинено дію конституції, розпущено парла-

мент, оголошено поза законом усі політичні партії та профспілки. До 1990 р. законодавча і виконавча влада належала військовій верхівці, а декрети Піночета мали силу закону. У країні запроваджено жорстку цензуру, проводилися масові репресії щодо опозиційних сил: опозиціонери опинилися в таборах і в'язницях або були змушені емігрувати. (Одним із тих, хто намагався рятувати чилійських політ'язнів, був аргентинський дипломат українського походження Роберто Козак. Йому вдалося звільнити й допомогти виїхати з Чилі близько 30 тис. осіб.) Ідеологією економічної політики уряду Піночета стала неоліберальна модель розвитку, складовим елементом якої був метод «шокової терапії». У другій половині 1970-х років чилійська економіка почала зростати завдяки масовій приватизації державних підприємств, жорсткій соціальній політиці, лібералізації торгівлі, іноземним інвестиціям. Тоді зазнав деякого пом'якшення й політичний режим (у напрямі «авторитарної демократії»), зокрема затверджено нову конституцію, а військовий стан замінено надзвичайним. У 1990 р. у результаті виборів, Піночет передав владу новому президенту, який розпочав у країні демократизацію політичної системи й суспільного життя.

Не менш драматичною була повоєнна історія *Куби* – острівної держави в акваторії Карибського моря. Від часу здобуття незалежності від Іспанії (1898 р.) острів фактично перебував під протекцією США. Країною керували вибрані президенти. Один з них – Фульхенсіо Батіста – вчинив у 1952 р. державний переворот і встановив диктаторський режим. Він спирався на місцевих олігархів, мафію і практикував авторитарні методи правління. У суспільстві це породило опозицію й широкий опір, у тому числі з боку анархічних і терористичних груп. У зв'язку з численними порушеннями прав людини Батіста втратив і підтримку США. Урешті-решт в умовах розгорнутої громадянської війни він був змушений залишити посаду (1959 р.) і втікати з острова. Але й спроба ліберально-демократичних сил опанувати ситуацію була невдалою. Куба рухалася до нової диктатури.

Ситуацією скористався Фідель Кастро, полум'яний демагог і лідер терористичних партизанських загонів, які діяли на Кубі від середини 1950-х років. У результаті перевороту 1959 р. він встановив авторитарний терористичний режим, за лічені місяці знищив противників. Для підтримки режиму та його спрямування в антиамериканське русло запросив фінансову та військову допомогу в СРСР. Кубу наводнила радянська військова техніка й численні «радники» – військові інструктори. У Гавані – столиці Куби – виношували наміри встановити контроль над американською військовою базою Гуантанамо, що розташовувалася на острові. У 1961 р. американський уряд розірвав дипломатичні відносини з Кубою. Однак вчинена тоді за підтримки США спроба збройним шляхом повалити режим Кастро, завершилася повним провалом. Загін із 1350 противників режиму, який висадився в бухті Кочинос (або Затока Свиней), розгромив урядові війська.

Ця перемога посилила антиамериканський курс Гавани. Кастро оголосив, що Куба стала на шлях соціалізму і знову звернувся до СРСР з

Фідель Кастро

Фрагмент з повсякдення кубинських школярів і школярок. 1970-ті роки

Новобудови на Кубі. 1970-ті роки

проханням збільшити поставки зброї та спорядження, підготувати військових спеціалістів. За цим була спроба розмістити на острові ядерні ракети й бомбардувальники. Вона призвела до так званої Карибської кризи 1962 р., коли тільки завдяки витримці й прямим контактам Джона Кеннеді й Микити Хрущова вдалося уникнути глобального збройного конфлікту. Перед загрозою термоядерного конфлікту Хрущов змушений був відступити: ракетні бази СРСР на Кубі було демонтовано, ракети і війська виведено. Кубинці – противники режиму Кастро (а таких були сотні тисяч) – отримали змогу емігрувати до США.

Після Карибської кризи офіційна Гавана за підтримки Москви втілювала стратегію «революційної хвилі» у країнах «третього світу», тобто підтримувала там революційні та повстанські рухи. У 1965 р. правлячу партію було перейменовано на Комуністичну партію Куби. Символом світової революції став Ернесто Че Гевара – один з найближчих соратників Фіделя Кастро, президент Національного банку (у 1959–1961 рр.) і перший міністр промисловості Куби (у 1963–1965 рр.). Через розбіжності в поглядах з Кастро він залишив Кубу й подався творити революції в Африці (у Конго) й Південній Америці (у Болівії). Організовував партизанські загони, намагався перетворити місцеві конфлікти на громадянські війни; прихильник терору, звинувачений у численних убивствах невинних людей. Урешті-решт у Болівії його схопили урядові війська і розстріляли.

Після 1959 р. економіку Куби було перебудовано на соціалістичний лад: у 1970-х роках державний сектор у промисловості й транспорті країни становив 98 %, а в сільському господарстві – 90 %. Однак комуністичний уряд не міг стабілізувати економіку. Навіть попри те, що економічні втрати від ембарго США, запровадженого після Карибської кризи, щедро компенсувала допомога СРСР. Повністю залежна від поставок радянських машин і обладнання Куба була змушена орієнтувати свій експорт тільки на потреби СРСР у цукрі (виробництво цукру з цукрової тростини тривалий час було основною галуззю економіки), цитрусів, каві й інших сільськогосподарських товарах. Великі запаси нікелю, кобальту, марганцю, міді та хрому розроблялися для покриття імпорту радянських машин і обладнання, зброї. Країна бідувала, економіка була малоефективна. А втім режим Кастро здобув серед кубинців і підтримку, головним чином завдяки порівняно успішним соціальним програмам (освітній, медичній, житловій).

Схарактеризуйте повоєнний суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток країн Латинської Америки (на прикладі Аргентини, Бразилії, Чилі, Куби). Поясніть причини частих військових переворотів у країнах Латинської Америки.

Ad disputandum

- ✓ Тривалі періоди стрімкого повоєнного економічного зростання деяких західних країн і регіонів образно називають «економічним дивом». По суті, кожна сучасна розвинена економіка мала своє «економічне диво», яке тривало від 1950-х до середини 1970-х років. У цьому параграфі йшлося про японський і бразильський досвід економічного зростання, раніше – про німецький. Але так само можна говорити про грецьке, італійське, іспанське «економічні дива», а також «рекордні роки» шведської економіки, «славне тридцятиліття» у Франції. Об'єднавшись у групи (і взявши на себе роль економічних експертів), визначте передумови, необхідні для стрімких економічних піднесень. Результати роботи викладіть у тезах. Оберіть для них назву, яка відобразить сутність Вашого погляду.

Repetitio est mater studiorum

1. Укладіть у хронологічній послідовності найважливіші події, які характеризують суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток Японії, Китаю, Югославії, Аргентини, Бразилії, Чилі, Куби в повоєнне тридцятиліття.
2. Покажіть названі країни на карті. Поміркуйте, чому ці країни, хоч і розташовані в різних регіонах світу, об'єднано в одному параграфі.
3. Спираючись на матеріал підручника та додаткові матеріали, створіть колективний портрет правителів цих держав. Чого в ньому більше – спільних чи відмінних рис?
4. Поміркуйте про соціальні основи диктаторських режимів. Чому вони виникають, втрачають силу й, урешті-решт, розпадаються?
5. Сучасні політики й державні діячі нерідко покликаються на історичний досвід. Яким, на Вашу думку, можна бачити історичний досвід повоєнних Японії, Китаю, Югославії, Аргентини, Бразилії, Чилі, Куби з перспективи сучасності?